

ПОСТАТІ УКРАЇНСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ. С. Я. ЄРМОЛЕНКО

Світлана Єрмоленко

СОЦІАЛЬНА ПРЕСТИЖНІСТЬ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Сучасна соціолінгвістика оперує поняттями *мовна ситуація, суспільний статус мови, функціонування (функції) української мови, соціальні діалекти, вибір мови спілкування* та ін. Поступово наукова дисципліна формує термінологічний апарат, у якому терміни не обтяжені емоційно-експресивною конотацією. Однак у понятті *соціальна престижність мови* наявний аксіологічний, оцінний компонент, оскільки сама семантика слова «престижність» містить сему 'оцінка'. Зауважимо, що про соціальну престижність щодо української мови, як мови до недавнього часу недержавної нації, мабуть, говорити маємо з певними застереженнями.

Для об'єктивної оцінки соціальної престижності української мови треба було б відповісти на питання: які соціальні групи, прошарки послуговуються українською мовою, яке ставлення до мови, проголошеної державною, в загальноосвітній, вищій, спеціальній професійній школі, у середовищі державних службовців, причому на найвищих посадових щаблях, ставлення до мови в Збройних силах тощо.

Можемо констатувати, що на сьогодні поняття *соціально престижна мова* і *державна мова* не можна однозначно вважати тотожними.

Соціальну престижність мови оцінюють за такими параметрами:

1. Міра використання мови на найвищих щаблях державної влади, оперування україномовними комунікатами в різних сферах виробничого, суспільного життя.
2. Ставлення до мови як засобу досягнення службової кар'єри.
3. Задоволення найрізноманітніших культурно-освітніх потреб громадян.
4. Місце мови в інформаційному просторі (радіо, телебачення, книговидання).

Два перших параметри вважаємо, основними для визначення престижності мови, оскільки наступні детермінуються мовною практикою державних службовців і співвідношенням мови та службової кар'єри.

Для визначення соціальної престижності важливий і такий параметр, як створення знакових текстів цією мовою, а також наукове опрацювання мови, виявлення її характеристичних ознак у зіставленні з сусідніми мовами.

Соціальна престижність мови вимірюється статусом літературної (або стандартної) мови серед різновидів етнічної (національної) мови. Культивування літературної мови в усіх народів пов'язане з метою консолідації політичної нації, у якій сформовані потреби використовувати літературну мову в усіх сферах суспільного життя, потреби користуватися мовно-естетичними знаками національної культури незалежно від ситуації спілкування.

Українська літературна мова від часу свого формування найтісніше пов'язана з діалектними різновидами мови. У різні періоди історії української літературної мови по-різному складалися її взаємодія з діалектами, койне, просторіччям, жаргонами, з іншими мовами. Лише як публіцистичні, часто кон'юнктурні твердження треба сприймати висловлювання, що української літературної мови не існує, що вона розчиняється у варіантах літературної мови (галицькому, буковинському, наддніпрянському). Такі самі заяви стосуються й української наукової термінології.

Сьогодні маємо визнати, що літературна мова, культивована освітою, комунікативною практикою освічених людей у ХХ ст.,

входить у нові сфери сучасної комунікації. Це мова дипломатії, міждержавних зв'язків, розширення словника економічної, фінансової, банківської, юридичної сфер.

Державний статус мови передусім вплинув на розширення й активізацію термінотворчих процесів. Питання літературної норми набувають нових акцентів. У зв'язку з динамікою літературних норм варто наголосити на *концептуальних ознаках літературної мови*, серед яких дослідники виокремлюють такі:

1. Міра просторової консолідованості літературної мови.
2. Вік літературної мови й міра традиційності сучасної літературної мови.
3. Вплив інших мов у процесі контактування з ними.
4. Міра поширення за межами свого етносу.
5. Комунікативний ранг мови, тобто які функції виконує мова, її офіційний статус. Цей параметр називають «вітальністю» мови, тобто її життєвістю, точніше, життєздатністю.
6. Міра лібералізму в національно-мовних питаннях.

Перші два параметри виявляють власне просторову і часову глибину літературних норм.

Чи залежать вони від суб'єктивного людського фактора? Від мовної свідомості людей?

Соціальна престижність мови формується в межах просторових і часових норм.

Чи може вважатися соціально престижною літературна мова, якщо діалектна база (основа), на якій вона сформувалася, має глибокі діалектні відмінності?

Соціально престижна мова — мова, якою пишуть і навчають. Пишуть важливі державні документи (закони), провадять судові справи, інформують суспільство про найважливіші події у державі, світі. Залежно від освіти, територіального походження мовців, їх професійного, культурного рівня, соціального статусу формується в суспільстві оцінка літературної мови як соціально престижної форми національної мови.

Пошуки глибини діалектних відмінностей у будь-якій етнічній мові деякі дослідники пов'язують з її давністю: що більше діалектів вичленовується у мові, тим вона нібито давніша. Можна провести паралель з археологічними культурами: архе-

ологи засвідчують існування окремої культури, якщо виявляють на цьому терені існування субкультур.

Як далеко відходить українська літературна мова від своєї діалектної основи? Як далеко відходить одна етнічна мова від іншої?

У сучасному мовознавстві не існує приладів і методів, якими можна було б виміряти дистанцію, відстань між мовами. Звертають увагу на звуковий образ мови, на словник, але врешті послуговуються інтуїтивними оцінками носіїв мови, які не можуть бути релевантними для оцінки віддаленості мов між собою. Інша річ — віддаленість літературної мови від діалектів. Відомий у славістиці приклад із різними німецькими діалектами, відмінності між якими більші, суттєвіші, ніж відмінності між окремими слов'янськими мовами. Перевіркою близькості мов чи літературної мови і діалектів може бути тільки спостереження, чи розуміють співрозмовники один одного, чи немає труднощів у комунікації носіїв двох різних ідіом, якщо кожен розмовляє своєю мовою.

Проблема соціальної престижності літературної мови безпосередньо торкається теоретичного і практичного питання розмовної мови як нижнього функціонально-стильового реєстру в межах нормованої мови. Цю розмовну мову в її просторовому вимірі нерідко оцінюють як суржикову, хоч варто застерегти про не завжди коректне використання цього терміна.

Скільки місцевих українських мов в Україні? Крім визнаних і науково описаних діалектів, можна говорити про існування розмовної літературної мови з характерними територіальними відмінностями. Носії цих розмовно-територіальних чи народнорозмовних відмін розуміють один одного і водночас визнають існування літературного стандарту, що склався в мовному просторі України як результат нормативів освіти.

Сьогодні спостерігаємо підкреслену увагу до субстандартів — не лише до діалектних джерел літературної мови, а й до просторіччя, жаргонів. Негативно оцінюючи літературні мовні норми, автори дискусій не хочуть помічати, що послуговуються цими нормами як звичними і зручними засобами порозуміння.

Соціально престижною формою національної мови і надалі залишається літературна мова з її усталеними динамічними

нормами, просторова і часова глибина яких сприймається по-різному залежно від рівня освіти мовців.

Про феномен соціальної престижності мови можна добути відомості із проведеного анкетування. Зокрема, такий зв'язок констатуємо в анкеті для батьків, де сформульовано питання про потребу вивчення української мови для майбутньої службової кар'єри дитини. В анкеті маємо відповіді: «щоб дитина була освіченою, культурною людиною» — на це позитивно відгукнулися 56 відсотків респондентів. Тобто потребу вивчення української мови батьки пов'язують із освітою і культурою. І хоч освіта, культура, на жаль, не належать до пріоритетних сфер у нашій сучасній державі, проте в цінностях батьків їхній пріоритет незаперечний. І в цьому можна вбачати заповідь майбутнього зростання соціального престижу української мови як ознаки освіченої, культурної людини.

На другому місці із значним відривом (утричі менше) реагування «щоб відчувала себе українцем» — 19 відсотків.

Майже такий самий відсоток (17) займає позиція «маю власний погляд».

І тільки 8 відсотків проєктують потребу вивчення української мови на перспективу зростання кар'єри.

Хоч зауважимо: в українській державі знання української мови має бути необхідним елементом кар'єри. Однак опитування не виявило явної зацікавленості цією темою, тобто в масовій свідомості цей аспект соціальної престижності мови не актуалізований.

Про соціальну престижність мови свідчить оцінка впливу ЗМІ на формування українських пріоритетів у сучасного глядача (слухача). Цей вплив вважають вагомим 41 відсоток опитаних і вирішальним 29 відсотків, разом — 70 відсотків опитаних.

В анкетах для студентів було запропоновано таке питання: «чи потребує, на вашу думку, українська мова підтримки на державному рівні у закладах освіти?» 74 відсотки студентів м. Суми і 82 відсотки студентів м. Хмельницького відповіли, що українська мова вимагає державницького підходу, який спостерігається у європейських країнах, тобто поліпшення мовно-національного виховання, формування мовної обізнаності та стійкості.

Для студентів запропоновано питання: як змінилася ваша мовна поведінка за час навчання у вищому навчальному закладі?

Принципово послуговуються українською як у навчанні, так і в побутовому спілкуванні 17 (Суми) і 59 (Хмельницький) відсотків студентів, а серед категорії студентів взагалі 32 відсотки. Відсоток сумських студентів, які частіше послуговуються українською в навчанні, ніж в інформаційній комунікації, природно, вдвічі більший — 42 відсотки і 20 відсотків у хмельницьких студентів, загалом серед студентства 29 відсотків. Тобто мовна стійкість хмельницьких студентів більша, ніж у тричі, порівняно із сумськими студентами. Це можна пояснити загалом мовною ситуацією в регіонах.

У зв'язку із вищими навчальними закладами і наскрізною мовною освітою варто висловити таке застереження: чи не чекає нас конфлікт? Адже у загальноосвітній школі навчання українською, а у вищій школі — закону не дотримуються. Можна прогнозувати натиск дітей і батьків на ситуацію у вузах.

Про потребу глибшого українознавчого спрямування у сфері масової культури висловився 91 відсоток працівників культури та ЗМІ. Це чи не найбільший відсоток з усіх запропонованих питань.

Непокоїть той факт, що за останні роки рівень володіння українською мовою працівниками сфери культури не змінився. Переконані в цьому 47 відсотків опитаних працівників культури і ЗМІ.

Тільки 15 відсотків опитаних студентів з усіх областей України вважають, що протягом останніх 3-5 років ставлення до української мови докорінно поліпшилось, тоді як 63 відсотки студентства вважають, що поліпшення ситуації в цій сфері незначне, а 14 відсотків взагалі не бачать ніяких змін. Отже, зафіксовані в анкетах оцінки мовної ситуації і ставлення до української мови підтверджують потребу реалізації програм, розрахованих на піднесення соціальної престижності української мови.

Соціальна престижність української літературної мови — пріоритет мовного планування консолідованого суспільства.